

יש מוצא

הבית העתיק שעמד על אם הדרך מגולל סיפור אהבה בין עדתי, ומתאר את תהפוכותיו של החלום על כפר יהודי למרגלות עיר הקודש

לאן נוסעים?

בית ילין ובית הכנסת העתיק במוצא

ב

בוקר פז בשנת תרט"ז (1856) יצא הגביר העיראקי שלמה יחזקאל יהודה עם בני ביתו למסע ארוך מהאחוזה המשפחתית בבגדד אל עיר הקודש ירושלים. הכבודה נישאה על גבי עשרות גמלים שדשדשו את דרכם במשך ארבעים יום עד לעיר הקודש, והמשפחה השתקעה בוויילה מרווחת ברובע היהודי. חדר גדול בבית הוקצה לעשרה תלמידי חכמים למען ישבו, ישתו תה עם נענע וילמדו תורה על חשבון האדון שישב ללמוד אתם.

שפה חדשה

במהלך התאקלמותם פגשו בני המשפחה ביצור משונה שבו לא נתקלו עד אז – יהודי אשכנזי. מפגש גורלי עם אחד מיצורים אלה התקיים זמן קצר לאחר הגעתם, כאשר ציינו בכ"ח באייר את יום הילולת שמואל הנביא בקברו שמצפון לעיר. בין מאות החוגגים הבחין יחזקאל יהודה בנער צנום ובהיר שיעור את סקרנותו בדבקות שבה קרא פרקי משניות ותהילים על הקבר הקדוש. הנער הוזמן לחפלה משפחתית, ואז התברר כי זהו יהושע ילין, נער טרום בר מצווה שנולד בירושלים למשפחת

עולים דלה מפולין. הנער הפיקח ענה על כל השאלות שנשאל על לימודו ועל משפחתו, עד שהגביר הנרגש מיהר לברר עם הוריו האם יסכימו לארס אותו לבתו הענוגה שָׁרָח שהגיעה לפרקה, כלומר חגגה זה מכבר בת מצווה.

הורי הנער לא תמחו על הרעיון המופרך להשיא שני תינוקות, אך לעומת זאת נדהמו מרעיון העוועים לקשור קשרי נישואין בין העדות ולערבב גִּנים, דבר שהיה אז בלתי מקובל בהחלט בירושלים. הגביר העשיר, שאולי לא בדיוק הבין מה זה עוועים, אמר שיהיה בסדר כל עוד משפחת החתן לא תכריח את בתו לגלח את שיערה כמנהג האשכנזים, ובתנאי שהנער ילמד לדבר ערבית כמו אדם מתורבת. הדברים התקבלו בהסכמה, בעיקר אחרי שהובטחה לחתן נדוניה מפולפלת, וכעבור חצי שנה נישאו השניים בקול צהלולים על פי כל מנהגי עיראק המערבית. את החוויה האנתרופולוגית תיאר לימים ילין בספר זיכרונותיו:

בבואי לבית חותני ז"ל ראיתי לִפְנֵי עולם חדש, עולם של שפה חדשה, עולם של מלבושים ומאכלים, מנהגים ונימוסים

מוזרים וחדשים. תחת השטריימל והירמולקה הלבנה – תרבוש אדום ומצנפת שחורה; תחת השפה הז'רגונית – השפה הערבית; במקום כיסאות ושולחן – מרבדים שטוחים על הארץ ושיבה ברגליים מקופלות; תחת מאכלי הבורשט והמרק – אורז ובשר ותופנים מטוגנים; ובמקום שירי טראָלָא לָלָא לָלָא – שירי רבי ישראל נג'ארה: "יְמֵי חָרְפִי אֶהְבְּתֵנִי... דוֹדֵי כִימוֹת עֲנִיתֵנִי" (יהושע ילין, זכרונות לבן ירושלים, עמ' 25).

מעין מחפש משקיע

כל הזמן הזה לא תהה איש כיצד זה מסרו הילינים את בנם היחיד לעולה חדש מעיראק שאורחותיו משונים, ועוד מחלו על כבוד תפוצת פולין כשהסכימו שהזוג הצעיר ינהל את ביתו על פי מנהגי בבל. אפשר שהשידוך היה פשוט מוצלח, ואף הבחור עצמו העיד בהמשך:

עברו כשלוש שנים אחרי נישואיי, ואנכי מצאתי עצמי לאיש מאושר בתבל (שם, עמ' 29).

אך אפשר גם שהדבר נבע מכמיהתו הבלתי נסתרת של אבי הנער לרכוש לו נחלה חקלאית מחוץ לירושלים ולהקים בה יישוב עברי. במאה ה-19 דבר זה היה בלתי אפשרי מבחינה כלכלית אם היית עולה עני מפולין, אלא אם כן הצלחת לטוות קשרים הדוקים עם משפחה שופעת מזומנים. אולם המחלת הבגדדי התנגד מכל וכל להתיישבות ולחקלאות, וסבר כי זהו בזבוז כסף וביטול תורה. האב המאוכזב גישש אחר מישוהו אחר במשפחת המחנותנים שירצה להגשים אתו את החלום, והישועה הגיעה מאחי הכלה, שאול יחזקאל יהודה, ששמוח לשמוע כי משפחת ילין תשקיע בקנייה את כל כספי הנדוניה שקיבלה מאביו.

כך יצאו ב-1860 ילין האב ויחזקאל יהודה הבן לתור אחר נחלה ראויה, ונתנו עינם בכרם זיתים נהדר שהשתרע על פני שני דונם ליד הכפר הערבי קאלוניה הסמוך לדרך באב אל-ואד. מעלתו של הכרם הייתה לא רק בפרותיו המשובחים אלא גם במעין השופע שנבע בין עציו. המרחב כולו היה נקי והאוויר כה צח, עד שבימות

בית הנסח העתיק במוצא נבנה על ידי יהושע ילין ב-1871 כפונדק דוכנים לנוסעים לירושלים
צילום: Bukvoed

דוד ילין ושאוול יחזקאל יהודה ראו בעובדה שמוצא העתיקה קרובה לדרך הראשית לירושלים מעלה רבת חשיבות. כביש שבע האחיות סמוך למוצא צילום: זולטן קלוג, לע"מ

היה מאושר בנישואיו לשרח, בתו של הגביר הבגדי שלמה יחזקאל יהודה. יהושע ילין הספרייה הלאומית, אוסף שבדרון

הנלהבים הסתערו על מוצא כמוצאי שלל רב, והצליחו לרכוש בדרך זו עוד כמה דונמים של הר ועמק.

החתן הצעיר יהושע נקרא לתת כתף ולהעלות רעיונות איך אפשר למשוך אנשים למקום. הוא שם לב שהשיירות הנעות מיפו לירושלים עוצרות ללון ברמלה, וחונות פעם נוספת בתחנת דרכים סמוכה לקאלוניה בשל שפע מי המעיינות החינמיים שבמקום. היה זה בטרם נבנה החאן המפורסם בשער הגיא, והעוצרים בקאלוניה מצאו קורת גג עלובה בדמות סוכה מתפרקת ובה מחצלות קש מאובקות. מנהל התחנה השתדל להנעים את שהות אורחיו בספל קפה שחור, אבל יכולתו לפנק הוגבלת בשל דמי השכירות ששילם לבעלים תושב קאלוניה, ובשל העובדה שמחצית מרווחיו עברה לשייח' של אבו גוש תחת סעיף דמי חסות. כל זה הביא את ילין הצעיר למסקנה שכדאי לבנות במוצא פונדק דרכים שני כוכבים שיספק לאורחיו מיטות נורמליות וקצת כיבוד משודרג. מנהל התחנה הנלהב הבטיח לנהל את

הקיץ הלוהטים נהגו הירושלמים, יהודים כערבים, להקים בו אוהלי קמפינג ולשכוח מהצרות עד סוף העונה. גם הקרבה לדרך הראשית שיחקה תפקיד, למרות שהייתה זו דרך רעועה שצלחה למעבר סוסים וחמורים בלבד. השוס האמיתי היה זיהוי המקום כיישוב העברי העתיק מִצָּה המוזכר ברשימת ערי בנימין בספר יהושע (י"ח, כ"ו). שם היישוב מופיע שוב עם אל"ף בסופו במשנה:

מִצָּה עֲרֵבָה פִּי צֶדֶד? מְקוֹם הִיא לְמִטָּה מִירוּשָׁלַיִם וְנִקְרָא מוֹצָא. יוֹרְדִין לְשָׁם וּמִלְקָטִין מִשָּׁם מְרִבּוֹת שֶׁל עֲרֵבָה וּבְאֵין וְזֻקְפִין אוֹתָן בְּצִדֵי הַמִּזְבֵּחַ (סוכה ד', ה').

לנוכח כל הטוב הזה נקראו בני הזוג הצעיר להביע את דעתם, והם הגיבו בהתלהבות נמרצת:

בבואנו בפעם הראשונה אל המקום הזה, בשאפנו את האוויר הנוך ובהריחנו את ריח הפרחים הנעים ובשתותנו את המים הקלים והמתוקים – אשר כל אלו לא ייראו ולא יימצאו בירושלים ובכל סביבותיה – התפעלנו עד מאוד. ובכן הסכימו והחליטו מורי אבי וגיסי ז"ל לקנות את השדה הנזכר (יהושע ילין, 'זכרונות לבן ירושלים', עמ' 31).

מסתבכים

אלא שהקנייה לוותה בקשיים ביורוקרטיים מתבקשים, כמו למשל האיסור למכור קרקעות ליהודים, ועוד לכאלה שבחוצפתם אינם אזרחים עות'מאנים. הקונסול הבריטי ג'יימס פין התגייס לעזור, וליהטט בספר האחוזה. כמה בקשישים נדיבים לשייח' זה ולמוכתר זה שימנו עוד קצת את המערכת, והמשימה הושלמה בהצלחה. הקונים

ארזתם לבד?

< אנשי היישוב הישן הקפידו שלא להינשא בין העדות, לא רק מסיבות של התנשאות הדדית אלא בעיקר מסיבות כספיות. כלכלת המשפחה נשענה אז באופן כמעט בלעדי על כספי החלוקה שנוהלו על ידי כוללות נפרדים, אז על איזה כולל תיכול במקרה כזה המעמסה של האכלת הפיות הרעבים? בני העדות גם התגוררו בפועל במתחמי חצר – חושים – נפרדים בעיר העתיקה, ומי יסכים לשכן זוג מעורבב כזה כשחובת הכולל היא רק על אחד מהם? מחלץ הפקקים לתסבוכת הנ"ל היה משפחות כמו יחזקאל יהודה שלא נאלצו להסתכל על החיים דרך החור שבגרוש. מושיעים לא פחות חשובים היו משה מונטיפיורי האיטלקי ואשתו יהודית האשכנזייה ששמו להם למטרה לאחד את עם ישראל חי, והם העניקו מאה נפוליאוני זהב – סכום בלתי מבוטל בעליל – לכל זוג דו עדתי שנישא בירושלים.

< שמו המשונה של הכפר הערבי קאלוניה נולד משיבוש המלה הלטינית Colonia – קולוניה – שמשמעותה מושבה. הכפר משמר את שם קולוניה אמאוס אשר שכנה באזור ואכלסה כ־800 חיילים רומים משוחררים שקיבלו אותה כפרס על שירותם בהחרבת בית המקדש. הכפר הערבי הוקם לפני מאות שנים, ובמאה העשרים מנה כמעט 600 נפש. אפשר שהוא היה ממשיך להתקיים עד ימינו אילולא מאורעות הדמים שתושביו נתנו להם יד. בפרעות תרפ"ט למשל התנפלו עשרות מבני הכפר על יהודי מוצא שחיו בשכונתם ורצחו בדם קר שבע נפשות בבית אחד. הבריטים אמנם העמידו את הפורעים לדיון, אך אלה זוכו מאשמה במשפט בזק וחזרו לחגוג בקאלוניה כפרס על שירותם בהחרבת המושבה. בימי המאורעות התנכל הכפר העוין לקיבוצי הסביבה, ובמלחמת העצמאות כבש אותו הפלמ"ח במהלך מבצע נחשון. בתי קאלוניה נהרסו כמעט כולם, ועל שטח הכפר הוקמה לימים מבשרת ציון.

מקום מושלם ליישוב עברי חדש.
הכפר הערבי קאלוניה

צילום: Médiathèque Gabriel Breteocq
de l'architecture et du patrimoine

"בשאפנו את האוויר הזך ובהריחנו את ריח הפרחים הנעים ובשתותנו את המים הקלים והמתוקים ... התפעלנו עד מאוד"

אם יעמדו בתנאיו: החתן ימכור את כל הספרים הנדירים והאהובים שירש מאביו ואשתו תמסור אל כל תכשיטיה היקרים כדי לכסות מעט את הנזק הכספי, ובנו שלו שאול, שלא שמע בקולו, ימשוך את ידו לגמרי מכל ענייני מוצא ושותפותו שם תעבור על שמו של האב. הסמטוחה נגמרה בסכסוך משפחתי ענק שהביא את הבן שאול לעזוב עם אשתו את בית החמולה, והוא נפטר כשנה לאחר מכן בצער גדול. למרות כל המאמצים והמרששים לא הצליח ילין להסדיר את רישום הקרקעות במוצא, ורק קרן אור אחת האירה את ימיו הקשים: אשתו הרתה סוף סוף אחרי שבע

העסק תמורת דמי שכירות הוגנים, ושיירת חוצבים ובונים נשלחה למוצא. אבל הצרות, כידוע, מגיעות בצורות. ילין האב נפטר לפתע ממחלה קשה, והקונסול פין שעזר ברישום הקרקע פשט את הרגל ועזב את הארץ, כך שרוב כספם של גיבורינו שנשמר אצלו ירד לטמיון. אם זה לא מספיק, אז השייח' של אבו גוש קלט מה קורה ושלח פורעים להבריח את בוני הפונדק. ילין בן ה־19 שירש לפתע את מקום אביו נקלע לחובות כבדים. הגביר הבגדדי שלמה יחזקאל יהודה זעם על טמטומם של בנו ומחותנו המנוח, אבל ניאות לבסוף לעזור בכיסוי החובות

לאחר מות אביו הצליח יהושע ילין להקים את פונדק הדרכים המיוחל על בסיס מבנה צלבני שהיה במקום. תושבים בחזית הפונדק, סוף המאה ה־19

בשדה הצמוד לדרך הראשית התגלה מבנה תת קרקעי צלבני ענק שהתאים כפתור ופרח לפונדק הדרכים שבנייתו לא הוגשמה

שנות עקרות, וילדה בן בכור שנקרא על שם אביו המנוח דוד.

לפנדק את התיירים

בבוקר קט בשנת תרכ"ט (1869), בעת שאדמות מוצא עובדו על ידי אריסים ערבים עד להקמת המושבה, הסתער יהושע ילין עם שישה מחבריו על הקמת נחלת שבעה. תקוותיו היו זהירות, אך התברר שהמזל הנחס בדיוק סיים אז את הקדנציה והמתנות התחילו ליפול מהשמים: בת משפחה עיראקית של שלמה יחזקאל יהודה שהייתה מקושרת היטב הצליחה לרשום סוף סוף את הקרקעות החקלאיות על שמו.

מדי אחר כך התגלה בשדה הצמוד לדרך הראשית מבנה תת קרקעי צלבני

ענק בגודל 13 על 7 מטרים שהתאים כפתור ופרח לפונדק הדרכים ההוא שבנייתו לא הוגשמה מעולם. ילין הקים אפוא מעל המרתף מבנה דו קומתי עם מרפסת נוף נהדרת וחיכה לתיירים. המזל הטוב הביא את הממשלה להרחיב בדיוק באותה שנה את הדרך מיפו לירושלים ואף לבנות בה תחנות משמר. החאן שנבנה אז בשער הגיא גנב אמנם לקוחות, אבל תנועת הצליינים התעצמה ופונדק הדרכים של ילין שירת לא פחות מארבעים עגלות נוסעים מדי יום ללינה ולארוחות. גם המרתף הגדול זכה לעדנה מפתיעה ושימש לא פעם סוחרים עופות מעזה שנתקעו בדרך לירושלים. הם השתכנו במרתף על

חמוריהם ותרנגולותיהם, ובפונדק הוגשו באותם ימים חביתות טריות במיוחד. אביה של שרח נפטר בינתיים, אבל קרן השפע הוסיפה להפליא טובותיה כאשר היא הרתה שוב וילדה בן שנקרא על שמו, ואחריו נולדו להם עוד שלוש בנות חמד. יהושע ילין הנמרץ עלה על סוס ההתיישבות והפעיל יוזמות גדל"ן נוספות, כמו הקמת השכונות מאה שערים ואבן ישראל. בבוקר לח בשנת תרל"ח (1878) הוא השתלב בהקמת פתח תקוה, ובערב חם בשנת תר"ם (1880) ניסה את כוחו בהקמת מפעל לרעפים במוצא, אבל החלום הזה התנפץ כמו גם הרעפים הירודים. בשבועות הקיץ הלוהטים, כשבני המשפחה יצאו לנפוש בפונדק שלהם, הסתפחו אליהם

עם השנים הרחיב יהושע ילין את עסקיו והיה לאבי משפחה משגשגת. משפחת ילין. עומד משמאל הבכור דוד, מייסד בית המדרש למורים הקרוי על שמו

ציון. על קרקעות אלה נוסדה סוף סוף ב-1894 המושבה מוצא שאותה חלם ילין להקים במשך כמעט ארבעים שנה. הרכבת לירושלים, שנחנכה בחוסר התחשבות ב-1892, רוקנה את דרך באב אל-ואד מרוב עובריה, וילין מחוסר העבודה מסר את הפונדק לבני המושבה כדי שישמש בית ספר לילדים. בשנים הבאות השקיע ילין את מרצו בחקלאות בשדות מוצא, ולאחר פטירתה של שרח ב-1901 הרחיב את העסק לגידול זיתים, דובדבנים, לימונים ותפוחים לצד ירקות גינה. ב-1905 אספו בני מוצא כמה לירות טובות כדי להסב את מבנה הפונדק לבית כנסת, וזה שימש אותם בעיקר בשבתות. אפשר שהכל היה מתנהל על מי מעיין זכים, אלא שבמאורעות תר"ף (1920) נאלץ ילין לברוח ממוצא, והוא נפטר לבסוף בירושלים ב-1924 מבלי

לעתים גם בנותיו של ידידם יחיאל מיכל פינס. הבת איטה סיפרה בזיכרונותיה:

בימי שבתה של משפחת ילין בקיץ במוצא היינו מבקרות אותה מזמן לזמן ... זוכרת הנני היטב את הימים ההם בהיותי בין המשפחה העדינה הזאת, איך טיפלו בי ודאגו לשלומי. שרח ילין ... הייתה סורקת את שערותיי ומצאתן רכות ויפות עד שהיללה אותן לפני משפחתה שהן 'חלקות כמשי' (איטה ילין, 'לצאצאי – זכרונותי', חלק ראשון, עמ' 91).

איש לא ידע אז כי הנערה המפורסמת בתלתליה הרכים תתארס ב-1885 לבן הבכור דוד ילין. באחד הימים כשנסע לביירות כתב לה:

קאלוניא! מה ינעמו הזיכרונות אשר יזכירני השם הזה! יזכירני ימי ילדותי, ימי רוצי כל היום בגן לקטוף פרי העצים, ימי התענגי על מי המעיין הנחמד ההולכים לאט ... יזכירני החזיונות הנעימים אשר חזיתי לי על מוצא לפני שלושה ירחים כימים אחדים אחרי אשר נכרתה הברית בינינו. פה נשבה בימי הקיץ, בין העצים הרעננים נלך לשוח ... וכה נגיע ששים ושמחים לבית הורינו העומדים בפתח מצפים לנו. והנה הם קוראים אלינו: "ברוך בואכם ילדים נחמדים" (שם, חלק שני, עמ' 5).

בית בצל הנביש

כל הזמן הזה התגוררה משפחת ילין בעיר העתיקה, וב-1885 עברה לשכונת מזכרת משה. ב-1891, כשהיושע ילין היה קשיש בן 48, הוא עקר עם אשתו שרח לבית חווה שבנה מאחורי הפונדק במוצא. באותה שנה הצליח לרכוש עוד כמעט מאתיים דונם של אדמות באזור, ואז מכר אותן לחובבי

הגשר האימתני שקיצר את סיבוב מוצא הרחיק את בית ילין מאם הדרך לירושלים, והוא נותר מופתע מהשקט אי שם למטה בוואדי

שזכה לשוב לביתו. בפרעות תרפ"ט ניטשה המושבה מוצא, וכשהתושבים חזרו לבסוף לבתיהם נותרו הפונדק והבית של ילין 'מעבר לקווים', בשטחי הכפר קאלוניה, וסופם שחרבו כמעט לגמרי. סיפור זה יכול היה להסתיים בהמהומה עגום על מפעל חיים שניטש ונהרס, אבל כאן סיים המזל הנחס קדנציה נוספת. נשמח אפוא לבשר כי ב-1961 שיקמו תושבי מוצא תחתית את מבנה הפונדק והוא שב לשמש כבית כנסת, תפקיד שאותו הוא מבצע נאמנה עד עצם היום הזה. בית ילין נותר נטוש ובלי כוחות, עד שב-2006 מסרו אותו צאצאי משפחת ילין למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

תרומה נכבדה של המשפחה פלוס תרומה ייעודית גדולה מקק"ל ארצות הברית הביאה לשיקומו של הבית ולהפרחת השממה שסביבו. הגשר האימתני שקיצר את סיבוב מוצא בשנים האחרונות הביא לכך שבית ילין כבר לא עומד על אם הדרך העולה לירושלים, והוא נותר מופתע מהשקט אי שם למטה בוואדי. זה אומר שצריך קצת לתמרן עם ויזו, אבל שווה מאוד להגיע אליו ולהתפעל ממרכז המבקרים הקטן והיפהפה למורשת ההתיישבות שפועל בו. המרכז מקיים סיורים וכנסים, כולל ביקור בבית הכנסת העתיק ובמתחם החקלאי שמסביבו. ■

ב-1891 עברה משפחת ילין לבית שבנו מאחורי הפונדק, ובשנים הבאות הוסב הפונדק לבית כנסת. בית משפחת ילין במוצא צילום: ישראל פרק, מתוך אתר פיקיוקי

מודיעין שלום

■ איפה לאכול

קפה לנדזור

קניון הראל, מבשרת ציון
כשר, חלבי, 02-6769898

ג'וני קריספי

החוצבים 10, מבשרת ציון
כשר, בשרי, 02-6316066

חממת קפה הסחלבים

מעלה החמישה
כשר, חלבי, 02-5347500

■ עוד באזור

גן לאומי עינות תלם

כניסה חופשית

גן לאומי עין חמד

כניסה בתשלום, 02-5342741

מוזאון המפטמה

קיבוץ קרית ענבים
כניסה בתשלום, 053-6336042 (גבי)

תמר הירדני מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן-צבי, חוקרת ירושלים וסופרת

